

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	6
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. РІШЕННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ АКТИВ	10
1.1. Загальна характеристика правової природи заходів забезпечення кримінального провадження та порядку їх застосування за КПК України 2012 р.	10
1.2. Механізм прийняття слідчим суддею та судом рішень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження	27
1.3. Гарантії законності та обґрунтованості рішень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження	40
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ РОЗГЛЯДІ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ КЛОПОТАНЬ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	55
2.1. Предмет доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому провадженні	55
2.2. Презумпції в доказуванні необхідності застосування заходів забезпечення кримінального провадження	87
2.3. Межі доказування при вирішенні слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження	106

2.4. Докази та їх властивості при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування	122
2.5. Суб'єкти доказування при розгляді клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому провадженні. Тягар та обов'язок доказування	142
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	171
3.1. Проблемні аспекти вирішення питань про заходи забезпечення кримінального провадження у підготовчому судовому провадженні	171
3.2. Розгляд та вирішення клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час судового розгляду кримінального провадження	183
3.3. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження у провадженнях з перегляду судових рішень	196
ВИСНОВКИ	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	212

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ – Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ

ВС – Верховний Суд

ВСУ – Верховний Суд України

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ, Суд – Європейський Суд з прав людини

ЗЗКП, заходи забезпечення – заходи забезпечення кримінального провадження

ЗУ – Закон України

КК України – Кримінальний кодекс України 2001 року

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду

Конвенція – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року

КПК 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс (залежно від контексту)

КСУ – Конституційний Суд України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

п. – пункт

ПЗВХ – примусові заходи виховного характеру

ПЗМХ – примусові заходи медичного характеру

РФ – Російська Федерація

с. – сторінка

СНД – Співдружність Незалежних Держав

ст. – стаття

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

ч. – частина

ВСТУП

Набуття чинності КПК України 2012 року перетворило судовий контроль на комплексний та системоутворюючий інститут сучасного кримінального провадження. Прийняття рішень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження є одним із найоб'ємніших та найскладніших напрямків діяльності суду у кримінальному провадженні, що зумовлено їх юридичною природою та функціональною диференціацією. Восьмирічна практика реалізації норм оновленого кримінального процесуального законодавства довела ефективність та концептуальне значення інституту судового контролю для формування нормативної моделі кримінального провадження, яка відповідатиме потребам демократичного суспільства, однак, сучасні доктринальні напрацювання та численні законопроектні пропозиції вказують на системні проблеми у його функціонуванні, серед яких, зокрема, відсутність усталених правозастосовних підходів до вирішення питань, що належать до компетенції слідчого судді та суду, а також формалізація процесу прийняття відповідних процесуальних рішень. Це свідчить про те, що наукова дискусія стосовно подальшого вдосконалення кримінального процесуального статусу слідчого судді та суду щодо реалізації ними функції судового контролю натепер ще не вичерпала свій потенціал і залишається пріоритетною для вітчизняної правової доктрини. Створення доступної та ефективної системи судочинства, що відповідає європейським цінностям та стандартам захисту прав людини, продовжує бути стратегічною метою Української держави відповідно до Указу Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 року.

Закріплення у ч. 5 ст. 132 КПК України положення, відповідно до якого під час розгляду питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються, фактично вказує на активний процес доказування під час розгляду відповідних клопотань, що відбувається в межах змагальної судової процедури. Внаслідок цього у кримінально-процесуальній доктрині набув актуальності цілий комплекс питань, пов'язаний із: визначенням кола фактичних обставин, що

складають предмет доказування при розгляді таких клопотань; прийнятністю загальної системи властивостей доказів стосовно судово-контрольного провадження із розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; суперечливим визначенням повноважень слідчого судді та суду щодо самостійного збирання доказів у положеннях Розділу 2 КПК України; формулюванням правил про розподіл обов'язку та тягаря доказування під час розгляду та вирішення питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; проблематикою визначення ролі в доказуванні окремих суб'єктів, які фрагментарно залучаються до розгляду відповідних клопотань; окресленням кола доказових презумпцій необхідності застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Водночас, відзначається особливістю нормативна регламентація порядку застосування заходів забезпечення у судовому провадженні, пов'язана з можливістю самостійного ініціювання судом розгляду даного питання, специфікою розгляду відповідних клопотань у суді присяжних, вирішенням питання про заходи забезпечення сумісно з іншими процесуальними рішеннями, що приймаються в ході судового розгляду.

Різні аспекти застосування заходів забезпечення розглядалися у працях таких українських учених, як: О.Н. Агакерімов, Л.М. Бабіч, К.К. Білецька, Р.М. Білокінь, О.В. Білоус, Р.І. Благута, О.В. Верхогляд-Герасименко, К.Д. Волков, І.В. Гловюк, К.Г. Горелкіна, Х.М. Грицак, М.І. Дерев'янка (Зеленська), Є.В. Дояр, О.М. Дроздов, Ю.М. Дьомін, О.В. Єні, С.В. Завада, А.В. Захарко, І.П. Зіньковський, Т.Г. Ільєва, О.Б. Комарницька, О.М. Коріняк, О.І. Коровайко, Т.О. Кузубова, Г.М. Куцкір, М.В. Лепей, К.Є. Лисенкова, Л.М. Лобойко, Т.В. Лукашкіна, А.М. Мартинців, М.А. Макаров, О.І. Марочкін, Ю.Д. Москалюк, О.В. Музиченко, А.В. Мурзановська, А.І. Палюх, А.О. Побережник, В.О. Попелюшко, В.В. Рожнова, А.Е. Руденко, Д.О. Савицький, О.В. Сівак, В.О. Січко, С.М. Смоков, О.Ю. Татаров, О.І. Тищенко, А.Р. Туманянц, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, О.Ю. Хабло, А.Я. Хитра, А.В. Чуб, Д.А. Чухраєв, О.Г. Шило, С.Л. Шаренко, О.В. Шульга та ін., у яких досліджувалися питання правової природи заходів забезпечення, їх класифікації, порядку розгляду слідчим суддею та судом відповідних клопотань, особливості нормативної регламентації порядку застосування окремих заходів забезпечення. Питання доказування під

час розгляду та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження висвітлювалися лише фрагментарно у дослідженнях В.В. Вапнярчука, І.В. Гловюк, І.П. Зінковського, Г.Р. Крет, Т.В. Лукашкіної, М.А. Макарова, А.І. Палюха, Х.Р. Слюсарчук, М.М. Стоянова, С.Л. Шаренко, О.Г. Шило.

Однак комплексні дослідження особливостей кримінального процесуального доказування під час розгляду та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на основі положень КПК України 2012 р., у яких всебічно розкривається проблематика реалізації його ключових елементів під час прийняття таких рішень у різних стадіях кримінального провадження, донині не проводилися.

Мета цього дослідження полягає у розробці науково обґрунтованої концепції кримінального процесуального доказування під час розгляду та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також у формулюванні пропозицій щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства в цій сфері.

Монографія написана на основі дисертації на тему «Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність, підготовленою та захищеною автором як аспірантом кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» під керівництвом доктора юридичних наук, професора І.В. Гловюк, а також інших наукових та науково-практичних публікацій автора.

Автор висловлює подяку за підтримку та слушні зауваження щодо змісту монографії науковому редактору д.ю.н., професору І.В. Гловюк, д.ю.н., професору Ю.П. Аленіну, к.ю.н., доценту Волошиній В.К., к.ю.н., доценту Стоянову М.М., к.ю.н., доценту Пожару В.Г., к.ю.н., доценту О.О. Торбасу, к.ю.н. О.В. Малаховій, а також шановним рецензентам – д.ю.н., професору О.Г. Шило, к.ю.н. Г.К. Тетерятник та д.ю.н. К.В. Головки.

Розділ 1

РІШЕННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ АКТІВ

1.1. Загальна характеристика правової природи заходів забезпечення кримінального провадження та порядку їх застосування за КПК України 2012 р.

Чинний КПК України встановив концептуально нові підходи до нормативного врегулювання правових процедур, що пов'язані із застосуванням примусових заходів, спрямованих на досягнення ефективності кримінального провадження. Вказане знаходить свій прояв, зокрема, у виключному характері їх застосування, законодавчому окресленні підстав та умов обрання, зміни та скасування цих заходів, а також системному оновленні правової регламентації порядку розгляду та вирішення відповідних питань.

Посиленню механізмів захисту прав та свобод учасників кримінального провадження від незаконного та необґрунтованого обмеження передувало тривале й поступове розширення повноважень суду у прийнятті відповідних рішень не лише у судовому провадженні, але й під час досудового розслідування.

Незважаючи на суттєве розширення меж судового контролю після численних змін до КПК України 1960 р., його місце у кримінальному провадженні мало надзвичайно обмежену роль, зокрема, до повноважень суду було віднесено надання дозволів на проведення обшуку, арештів на кореспонденцію, оскарження окремих рішень органів досудового розслідування тощо. Надаючи оцінку тогочасній новелізації інституту судового контролю М.І. Сірий охарактеризував її як таку, «що втілюється

у формі фрагментарних, усічених повноважень суду, повноважень «стороннього спостереження» за процесом розслідування справи та за процесом доказування»¹. На її недосконалість вказував і ЄСПЛ, зокрема, у рішенні у справі «Меріт проти України» (Merit v. Ukraine, Заява № 66561/01) у п. 56 було зазначено, що самої лише наявності інституту судового контролю у законодавстві замало, наголосивши на тому, що він має бути ефективним та доступним².

Після прийняття КПК 2012 року, судова діяльність у кримінальному провадженні набула нових форм та напрямків. Одним із них є судовий контроль застосування заходів, що обмежують конституційні права та свободи осіб у кримінальному провадженні, та визначені законом як заходи забезпечення кримінального провадження.

Відповідно до КПК України заходами забезпечення є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи (ч. 2 ст. 131 КПК України). Крім цього, під час здійснення особливих порядків кримінального провадження можуть бути застосовані спеціальні види ЗЗКП: передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи (ст. 493 КПК України); поміщення в приймальник-розподільник для дітей осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 4 ст. 499 КПК України); передання на піклування опікунам, близьким родичам і членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом (п. 1 ч. 1 ст. 508 КПК України); поміщення осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ до психіатричного закладу в умовах, що виключають їх небезпечну поведінку (п. 2 ч. 1 ст. 508 КПК України).

¹ Сірий М.І. Українська модель здійснення судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу. Вісник Центру суддівських студій. 2005. № 4–5. С. 5.

² Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_214 (дата звернення: 15.08.2020).

В українській мові слово «забезпечити» означає: 1) створювати надійні умови для чогось, гарантувати щось; 2) захищати, охороняти кого-небудь, що-небудь від небезпеки³.

Застосування вперше у КПК України такого поняття як «заходи забезпечення кримінального провадження» та відсутність його законодавчого визначення зумовило стрімку активізацію наукових досліджень в напрямку з'ясування його юридичної природи, сутності та співвідношення з уже традиційними категоріями процесуальної доктрини.

Загалом, у літературі практично одностайно наголошують на примусовому характері ЗЗКП та розглядають їх як певну модифікацію вже традиційного для вітчизняної науки поняття «заходи кримінального процесуального примусу». Р.І. Благута зазначає, що частина заходів поіменованих у КПК України 2012 року ЗЗКП мають відверто примусовий характер та наполягає на закріпленні у положеннях Розділу 2 КПК України саме поняття «заходи кримінально-процесуального примусу» для їх позначення⁴.

Така доктринальна позиція щодо співвідношення цих понять знайшла відображення у законодавстві деяких зарубіжних країн. Новітні кримінально-процесуальні кодекси країн СНД містять розділи під назвою «заходи процесуального примусу», що включають у себе норми, які регулюють порядок затримання особи, застосування запобіжних заходів, а також т.зв. «інших заходів примусу». Остання категорія зазвичай включає в себе такі заходи як: обов'язок з'явитись на вимогу суду, органу, що веде кримінальне провадження, привід, тимчасове відсторонення від посади, грошове стягнення, арешт майна тощо). Така система, наприклад, знайшла своє відображення у КПК Республіки Казахстан⁵. При цьому «забезпечення» належного порядку досудового розслідування, судового слідства нормативно визначено метою лише «інших заходів», про що прямо зазначено у ст. 155 КПК Республіки Казахстан.

³ Куньч З.Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2005. С. 274.

⁴ Благута Р. Заходи забезпечення кримінального провадження інститут не новий, але нові проблеми застосування? Юридичний вісник України. 2013. 3–9 серп. (№ 31). С. 6.

⁵ Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан: закон от 4 июля 2014 г. № 231-V. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата звернення: 15.08.2020).